

עבדים וסחר-עבדים בימי הביניים

Author(s): ש. אסף

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. ש (תמוז ת"ש), חוברת ג-ד, pp. 271-280

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.hsi.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70049808>

Accessed: 12/11/2011 15:39

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

עבדים וסחר-עבדים בימי הביניים

(נוספות למאמרי ב"ציון" שנה ד' עמ' 91—125)

כשעיינתי בחדש מנחם-אב תרצ"ט באוסף הגדול של כ"י הגניזה הקהירית השמור בספריות האוניברסיטאות בקנטבריגיא ואוקספורד מצאתי כמה תעודות נוגעות לנושא זה¹) והריני נותן כאן אחדות מהן:

א. התעודה מחוסרת זמן, אבל אפשר לקבוע את זמנה בקירוב באמצעותה של המאה הי"א. בהיה בת הזקן יוסף בן עובל נותנת את שפחתה נגום האדומיה במתנה גמורה ל"יוסף בן פֶּשֶׁר הכהן הנודע (=המכונה) בן קריטה". שפחה זו קבלה בהיה בחוב שהיה לה על בעלה מוהוב בן מנצור הכהן הנודע בן קריטה, שהיה קרוב כנראה קורבת שני בשני ליוסף בן בשר. מוהוב ירש שפחה זו מאחותו פאצלה. בהיה היא כנראה אחות האלוף רב יעקב ב"ר יוסף ׳ עובל שעמד בחליפת מכתבים עם הגאונים רב שרירא ורב האיי, והיה "גבור בתורה איתן בחכמה" (תשר"ג הוצ' הר כבי סי' תקמ"ט). אף בנו רב יוסף היה איש חשוב ומלא אחר פטירת אביו את תפקיד "פקיד הישיבה" במצרים כבא"כחן של ישיבות סורא ופומבדיתא. עי' עליהם פוזננסקי, אנשי קירואן עמ' 57; מאן, *Texts and Studies* VIII n. s., 362—357; 88 ואילך. כמה מכתבים השלוחים אליהם עוד לא נתפרסמו. יש לציין עוד שמוהוב הכהן, בעלה של בהיה, נזכר בתעודה אחת, שנתפרסמה ע"י מאן, *The Jews in Egypt* ח"ב, עמ' 349, יחד עם יוסף בן יעקב ׳ עובל.

אחר שקבל יוסף בן בשר הכהן את השפחה הוא כותב לה גט שחרור.

ב. התחלתה של תעודה זו חסרה, ואף מעשר השורות הראשונות שנשתמרו בחלקן הקטן אין להוציא אלא מלים בודדות. נזכר בהן אדם אחד בתאר "הבבלי". ממה שנשאר יוצא, שמיכל בת ישועה הצבע (מלאכה שהיתה נפוצה, כנראה, גם כגון T-S. 8 J 12¹ שטר שחרור שכתב טוביה הרופא בר יפת "מקארה בשנת אתכ"א לשטרות לשפחתו; T. S. 8 J 12²⁻³ מכילים גיטי שחרור מש' אתפ"ח—אתצ"ב לשט'; T-S. 8 J 12⁴ וכן T-S. 13 J 29⁵ מכילים קטעים מגיטי שחרור. בכמה תעודות אחרות נזכרו עבדים משוחררים, כגון T-S. 8 J 4¹¹, שטר מש' אתמ"ג, נזכר בו "מבשר דמתקרי בשארה המ שות רר" (עי' גם בגט מס' 6 שפרסם בלוי בספרו *Die jud. Ehescheidung* ח"ב עמ' 100: סת. אלדלאל בת מבשר הנקרא בשארה המשוחרר): T-S. 8 J 5⁸ שטר מש' אתל"ט ועוד.

בין יהודי מצרים)² מוכרת את השפחה רי'צ'א ליעקב בן אברהם בן עלאן, שהיה זקן וזקוק למי שישרתו (ש' 3). מחיר השפחה היה י"ד זהובים ורביע וארבעה זהובים נוספים עלו ההוצאות אשר עליה (ש' 20). הכסף היה מופקד בידי "ר' יאשיהו הנשיא הגדול" (ש' 19), והוא היה גם האפוסטרופוס של היתום אברהם בן נחמאן, בן משפחתו של יעקב בן אברהם, ששייכותו לקניה זו לא הובררה לרגלי החסרון בהתחלת התעודה. שפחה זו באה לידי מיכל מאת בני סהל, והיא מקבלת עליה את האחריות מחמתם, כנראה בחליפין תמורת שפחה אחרת ששמה צ'דף ובנה מופק (ש' 8—11), ומיכל מקבלת עליה אחריות כלפי בני סהל בן אברהם שתסלק כל נזק שיגיע ע"י קניה זו.

את זמנה של תעודה זו יש לקבוע באמצע המאה הי"א בקירוב. יאשיהו הנשיא הגדול הוא יאשיהו בן שלמה בן עזריה, הוא עזריה אביו של הגאון והנשיא הארצישראלי דניאל (1051—1062). יאשיהו ישב בפוסטאט באמצע המאה הי"א, ונזכר הוא גם בתעודות אחרות שנשמרו ב"גניזה"³.

ג. התעודה השלישית היא שטר מכירת שפחה משנת את"ך לשטרות (ד"א תתס"ט = 1108) ע"י מרת אלאקראן אשתו של מ' יהודה בר עלאן לאלמנתו של "מרנו ורבנו נהראי הרב המובהק". רב נהראי, הוא רב נהראי בן נסים שעמד בראש הקהלה הבבלית שבפוסטאט והיה גדול בתורה ועם זה גם אחד הסוחרים הגדולים ביותר בזמנו. עסקי מסחר מרובים היו לו עם אפריקה הצפונית. באוספי הגניזה שמורים מכתבים רבים לעשרות שנכתבו אליו וממנו, ולפי שעה נתפרסמו רק קצתם ע"י מאן, גוט הייל-וורייל וסטאר⁴. השפחה הנמכרת היא נעים, "אלנוביה", מארץ לוב ואף בשטר מכירת עבד אשר בס' השטרות של רב האי נזכר, "עבדא רומאה או לובא ה".

ד. התעודה הרביעית היא מזמן הרבה יותר מאוחר, מן המאה הט"ז או תחלת הי"ז, אבל היא חשובה יותר מן הקודמות. זהו מכתב שנשלח, כרשום עליו בצדו השני, "לידי השר הטפסר נדיב השוע... כמה"ר יצחק אשכנזי נ"י" מאת יוסף נ' עזרא⁵ שהיה פקידו ועושה דברו. יצחק אשכנזי הוא סוחר בעבדים ויוסף פקידו קונה אותם בשבילו. יש במכתב זה ידיעות מרובות על סחר העבדים ועל המקומות שמהם הם באים. האמירים והקאצים עוזרים לסוחרים ובאים אתם לידי הסכם על התשלום שעליהם לקבל מכל עבד ועבד, ואם לא יתנו על פיהם

(2) עי' בתעודה שפרסמתי ב"ספר—קלזנר" עמ' 230.

(3) עי' עליו מאן, במאמרו על משרת ראש הגולה וכו', בספר הזכרון לפוזנסקי עמ' ל'.

(4) יהושע סטאר, לתולדות נהראי בן נסים איש פסטאט, "ציון" שנה א' עמ' 346 ואילך, לשם נרשמה גם הספרות הקודמת. כדאי היה לפרסם את כל חליפת המכתבים שלו בספר מיוחד, והרבה מאד אפשר יהיה ללמוד ממנו.

(5) קוילי קרא בטעות עקרא.

מה שהם מבקשים יפריעו להוציא את העבדים. יצחק אשכנזי ישב כנראה בקהירא ופקידו ישב רוב זמנו בבוחיירה, אשר במצרים העליונה, ולשם היו שיירות של ערביים מביאים עבדים ומחליפים אותם בסוסים. לצערי לא עלה בידי לזהות את כל המקומות שזוכרו במכתב. העבדים באים מן אל ג' ר ב (=ערביה, בין זרועות הדלתה במערבה), ומס ע י ד (=צעיד (? במצרים העליונה) ומצ' ל ח ה ו ט ב ע, והאמיר מקבל תשלום קבוע, אבל שונה בגדלו, בעד העבדים הבאים ממקומות אלו מכל מקום ומקום. הקאדי אשר בל ע י י א ת מקבל תשלום הרבה יותר נמוך, עשרה מאיאדי לכל עבד.

ן' עזרא לא היה יודע ספר וע"כ נפלו במכתבו כמה וכמה שבושים בכתיב, ומהם שבושים גסים, ומכל מקום הוא משתמש בקצת מליצות מן המקרא ומן התלמוד.

א.

[כ"י קנטברגיא T-S. J. 2 דפים בלי ציון]

זכרון עדות שהיתה בפנינו אנחנו הזקנים חתומים בכתב הזה ביום כן וכן מחדש פל בשנת כן במדינת כן וכן כה היה כי אמרה לפנינו בהיה בת הזקן יוסף בן עובל שהיתה אשת מוהרב הכהן בן מנצור הנודע בן קריטה נ"ן היו עלי עדים וקנו ממני בכל לשון שלזכות ברצון נפשי ותאותי וחפצי, ואני לא שוגה ולא אנוסה ולא שכורה ולא מוכרחה ולא חולה כי אם בתם גופי ולבי ורצוני ורעות נפשי כי נתתי במתנה גמורה שפחתי ואמהתי שנקרא שמה נגום אשר לקחתיה מקושט והנשיין¹ שהיה לי אצל אישי מוהרב בן מנצור הנודע בן קריטה א¹) נתתי השפחה הזאת נגום ליוסף בן בשר הכהן הנודע בן קריטה בענין הזה ע"ם כל זכותה והנאתה וחזקתה מתנה גמורה שרירא וקימה חתוכה וחלוטה מתנת עלמין ולא לי ולכל אדם משמי ובעבורי ומכח יורשי להפר ולהמיר המתנה הזאת אחרי שכתבתי הכתב הזה אשר הוא כתב מתנה בשפחה הזאת נגום ליוסף בן בשר הזה וכל מי שיבוא מארבע רוחות עולם קרוב ורחוק יורש או נוחל לערער על יוסף בן בשר הזה דבריו יהיו בטלין וחשובין לחרש הנשבר שאין כל הנאה כתובה וחתומה בשוק דלא תהא כמתנתה טמירתא אלא גמורה ומחוזקת בכל חיוזקין וקבל יוסף בן בשר הזה מן בהיה בת יוסף בן עובל המתנה הזאת והיתה השפחה הזאת נגום ליוסף בן בשר במתנה הזאת ומה שהיה לפנינו כתבנו וחתמנו ונתננו להיות תחת יד יוסף בן בשר לראיה וזכרון עדות שלא כאסמכות אלא כחומר כל השטרים המעולים והברורים.

ביום כן וכן לחודש כן משנת כן אנה יוסף בן בשר הכהן הנודע בן קריטה וכל שם אחרן עלי ולאבהתי²) ולאחרי ולאחריהון דאבהתי צביתי וחפצתי ברעות נפשי בלא אונס כתבתי הכתב הזה שהוא כתב גט³) חררות ושחררות וחפשות יהיה לך את נגום הא[דומיה]

(1) = חוב. ועי' תשובה"ג הוצ' הרכבי עמ' 270, ובפייט הקליר לתפלת גשם: נשיין שטר. (א1) על הגליון: אשר היתה לאחות אישי ונעתקה אל אישי בירושתו לאחתו. נעתקה = עברה.

(2) צ"ל: ולאבהתי. ועי' ס' השטרות לרב האי, עמ' 43 הערה 8.

(3) מקום חלק כשעור מלה אחת.

- 20 וכל שם אחרון דאית לך שהית⁴ עבדא ושפחה לי מקדמת דנה ועתה חרות ושחררות וחפשות יהיה לך אתי⁴) נגום האדומיה ואת לעצמך ואת לגרמך ואת בת חורין ורשיאת ושליטה למיעל ולהנשא בקהלא דישראל ולקיימת⁵ זרעא בישראל ורשאין בניך ללמד ולמילף ית אוריתא מחמת דברעות נפשי חררית ושחררית וחפשית לך את נגום ואנש לא ימתח בידך משמי מיומא דנן ולעלם יהיה לך הכתב הזה שטר חרורין וגט שחרורין ואגרת חפושין כדת משה וישראל⁶
- 25 פאצלה בת מנצור⁷ בן והב בן קריטה⁸)

ב.

[כ"י קנטבריגיא 15. 16 T-S]

- שפחה
- מ...ת אברהם בן עלן אלא מתוך שהוא צריך למי שישרתו וגם מכירים אני עתה שיעקב זה בן אברהם צריך למי שישרתו וראוי לבית דין לחוס עליו ולעיין בצרכו ו...ה... [מיכל בת] ישועה הצבע ואתם בחסדכם עזרוני בדבר זה וע[מד] להעיד
- 5 על עצמו בקנין גמור שכל מ[ה].. ע¹ את כבוד גדולת קדושת מר' ור' יאשיהו הנשיא הגדול
- ישמרו אל או ל... יעקב בן אברהם בן עלאן או לאברהם היתום בן נחמאן או לכל אחד ואחד מכלל קרוביו.. [ה] אנשים והנשים ממשפחת אברהם בן עלאן בדמי השפחה רי"א או מקצת דמיה או בהוצאה עליה מחמת בני סהל או מחמת כל אדם בעולם וכל מה שיוזק א[פרע א¹] דבר זה יהיה עלי מעיק[ר] ממוני וגם אעיד אתכם על עצמי שערבתי לבני סהל בן אברהם בן יחזקאל שאם וחס ושלום יארע ממנו מחמת השפחה הזאת ששמה צ'דף ומחמת מופק בנה יהיה עליו לשלם לו כל מה שיוזקנו בין רב למעט מכל צד ופינה מדינר חד ועד תמנסר דינרי ורביע ויהיה כל מה שיש לי ממקרקעי וממטלטלי א¹ לבני סהל בני² מחמת ערב זה ועתה רבותי ה[י]ן עלי עדים וקנו ממני קנין גמור חמור וכתבו וחתמו עלי בכל לשון של זכות בכל מה שאני מודה לפניכם והעידו עלי עדים נוגעים³ ואני לא אנוסה ולא שוגה ולא חולה ולא טועה ולא תועה ולא אכופה ולא מוכרחת אלא בבין יציב ובלב שלם ג[מורה] ומיושבת בלי לב ולב אלא בלב ובנפש כאחת אני מודה לפניכם הודאת⁴
- 10
- 15

(4) כך הוא הנקוד בכ"י.

(5) ולקיימה.

(6) יש בגט שחרור זה כמה שנויים, אך אין כאן המקום לעמוד עליהם.

(7) כנראה היא אחות מוהב בן מנצור בעלה של ברת. ואפשר שהיתה אשתו של יוסף הכהן וע"כ חתמה גם היא על גט השחרור.

(8) בעמ' ב' של השטר יש עוד בערבית רשימה הנוגעת לשפחה זו.

(1) נראה שצ"ל: [שיאר]ע.

(1a) משועבדין לבני סהל מחמת ערבות זו.

(2) קו למעלה לסימן מהיקה.

(3) הכוונה, כנראה, היא שהיא מקבלת עליה גם עדות עדים, נוגעים בדבר.

(4) = הודאה, וכן לחלן שו' 18.

- גמורה חלוטה מקדיימת [מפ]ורסמת בשוק לא מסותרת ולא מעוממ[ת ה]ודאת בארי ולא כהודאת שכיב מרע הודאת באמת ובצדק שנטלתי וקיבלתי ונשתלמתי כל [ה]שמונה עשר זהובים ורביע זהוב שהיו מופקדים אצל כבוד גדולת קדושת מר' ור' יאשיהו הנשיא הגדול יהי אל בעזרו ומהם ארבעה
- 20 עשר זהובים ורביע זהוב ודמי ה[שפח]ה וארבעה זהובים אשר שקל אותם הזקן מרב יעקב בן אברהם בן עלאן מחמת ההוצאה אשר עליה הכל נטלתי[ם] וקיבלתי[ם] מיד בית דין נט' רח' ונתפצו כבוד גדולת קדושת מר' ור' יאשיהו הנשיא הגדול ו[ישמרו אל ו]יעקב בן אברהם בן עלאן ואברהם היתם בן נחמאן מהם וממנינם וממשקלם מחמת שפחה זאת ששמה רי'א ומחמת דמיה ומחמת ש' ומחמת ההוצאה שעליה וגם ערבתי ע[לי . . . בני] סהל אברהם שאם וחס ושלום יארע ממנו מחמת השפחה צדף ובנה מופק שקניתים ב . . . לו ל . . . תו מכל צד ופינה יהיה עלי כלל מה שיוקנו מדינר
- 25 חד ועד תמסר דינרי ורביע דינר ומה שער[בתי] היעדרת[י על] עצמי בכתב הזה לא כענייני חלוק⁶ בשוק אלא כללם ערבתי בקנין דומה קבלנות באמת ובצדק וכל מודעין ומודעין דמידעין ומודעין דנפקין מגו מודעין שמסרתי אני מיכל בת ישועה הצבע או [שמסרו] לי אחרים על שטר זה או על מקצתו כולם בטלין ומבוטלין לא שרירין ולא קיימין בכל לישאני דמבטלין בהון מודעין ות[באין] ואחריות⁷ וכל מי שיבוא מעתה מארבע ריחאות העולם בן⁸ בני סהל בן⁸ מחמת זולתו יורש או נוחל לתבוע ולדין ולשביע ולערער על כבוד גדולת קדו' מר' ור' יאשיהו הנשיא הגדול ש' או על יעקב בן אברהם בן עלאן או על אברהם בן נחמאן מחמת שפחה ששמה רי'א בן⁸ מחמת דמיה בן מחמת ההוצאה שעליה יהיה עלי אני מיכל להצילם ולשלם להם כל מה ש[חייבו א]ותם ואחריות שטר זה קיבלתי עלי אני מיכל בת ישועה הצבע ועל יורשי אחרי דלא כאסמכתא ודלא כטופסא.

(5) = מגומגמת. (6) צ"ל: חנק, ע' ב"ב קע"ה ב'.

(7) קו לסי' מחיקה. הסופר רצה לכתוב: ואחריות שטר זה וכו' (ע' שורה אחרונה) ונזכר שעליו לכתוב עוד פיסקא אחרת.

(8) = בין.

ג.

[כ"י קנטבריא T. S. 18 J 1¹⁷]

- שהדוּתא דהוּת באַנפּא אַנן שהדי דחתימין לתחתא בשטר זביני דנן
בתלתא בשבּה דהוּא חמשה יומין בירח כסליו שנת אלפא וארבע מאה
ועשרין שנין למנינא דרגילינא ביה בעיר אלקאהרה דסמיכא לפסטאט
מצרים דעל גילוס נהרא מותבה חצרת אלינא סת אל אקראן בת מר' ור'
יוסף הכהן סָט אינתתיה דמ' יהודה בר עלאן סָט וקאלת לנא אשהדו
עליי ואקנו מני מעכשיו וכתבו וחתמו עלאי בכל לישאני דזכואתא
והבו לה לסת אלמנא בת נתן נָע אלמנתיה דמרנו ורבנו נהראי הרב
המובהק ז"ל מחמת דבצבו נפשי כדלא באינס קא מודינא קדמיכון
דנסיבית וקבילית מינה עשרין דינרי דדהבא טאבי מעליי תקילי
וזבינית לה בהון אמתא דהות לי אלגוביה דמיקריא נ'עים זבינין גמורין
חתוכין חליטין שרידין וקיימין יהיבין ומשלמין לה לסת אלמנא דא
ולירתה בתרא מן יומא דנן ולעלם ולא אישתאר לי בהדא אמתא שום מידעם
בעלמא משוי פרוטה ולעילא ומלכתה סת אלמנא דא להדא אמתא מולכאנא
גמירה⁽¹⁾ וקנתה קנין גמור ושליטא תהא סת אלמנא דא על חדה אמתא דזבינית
לה למיקנא ולאקנואה ולאורותא ולאחסנא ולזבונא ולחלפא ולאישתמושי בה
ולשחרורה ולמיהב יתה במתנה לכל מא דתיצבי ואנש לא ימחי בידה ולא ביד
ירתה בתרה מן יומא דנן ולעלם ואחריות זביני אלין עלאי אנא סת אלאקראן ועל
ירתאי בתראי דכל מאן דליתי ויטעון ויערער על סת אלמנא דא ובידי ירתה
בתרה אקום אנא סת אלאקראן וירתאי בתראי ונפצי ונברי ונפצי ונמרק
ונשיזיב ונציל את זביני אלין ונוקים יתה ביד סת אלמנא דא ובידי ירתה בתרה
לעלם דלא כאסמכתא ודלא כטופסי דשטרי אלא כחומר כל שטרי מחזקי דבי
דינא וכל כתב בכל כתב ולישן דיפקון למירעם⁽²⁾ ולבטלא ית זביני אלין בטילין אינון
מעכשיו קדמיכון והשיבין כחספא בשוקא דלית בה מששא ולכל בית דין⁽³⁾ לא
ליעבדו דינא מנהון וכל מודעי ותנאי דמסירין לי ודמסרנא על שטר זביני
דנן בטילין אינון מעכשיו קדמיכון בכל לישאני דאמור רבנן דבטלי בהון מודעי
ותנאי ואמתא דא מוצדקת לאמהו ופטירה ועטירה מן חרורי ומן עלולי ומן
עררי מלכא ומלכתא ורושם דאנש לא אית לה ומנוקה מכל מום ומכל שחין
דנאפיק ועד צחר⁽⁴⁾ דעאתיק וקנינא מסת אלאקראן דא בתר דאשתמודענוה
על כל מה דכתוב ומפרש לעילא במנא דכשר למיקנא ביה ובתר הכי אודיענון
מ' יהודה בר עלאן סָט במאי דעבדא אינתתיה סת אלאקראן דא ואמר לנא עודו⁽⁵⁾
עלאי וקנו מני מעכשיו כי נתרציתי במכירתה לאמתתה נעים דא ולא ישאריית
לנפשי בזביני דנא כלום ולא תרעומת וקנינא מן מ' יהודה דנן בר עלאן סָט אנה

(1) השוה לשטר זביני דעבדי בס' השטרות לרב האיי, ושם עמ' 28 הערה 8. וכל השטר שלפנינו דומה כמעט בכל נוסחו לנוסח השטר הקבוע שם.

(2) עי' ס' השטרות שם עמ' 24 הערה 13.

(3) צ"ל: ולכל בית דין דיפקון לא וכו'.

(4) עי' שם עמ' 28 הערה 19. (5) = העידו.

קד אמצא לזוגתה דא הדא אלביע בהדה אלשרוט⁵ על כל מה דכתיב ומ[פרש]
לעילא במנא דכשר למיקניא ביה ושהדותא דא כתבנא וחתמנא [ויהבנא]
לה לסת אלמנא למיהוי בידה לזכו ולראיה לאחר היום שריר וק[יים]
עמרם בר שמואל נבֿע יאיר הכהן בר סעדיה ננ
שמואל בר יעקב נֿע

35

ד.

[כ"י אוכספורד Heb. b. 13 דף מ"ה]

למרבה המשרה ולשלום אן קיץ¹

?

יתכלה נעלה לשם ולתהלה, הלא הוא השר הטפסר, גברה
דכל בה², פום דתה ונהר דעה³, מרגלה דלית בה טימי⁴, אשרו

ואשרי יולדתו. זאת להודיע לאדון אך⁵ בא כבֿ

חותני אברהם סוסי והביא עמו כצד⁶ מאמרים⁷, וכנראה

5

אדוני זמורי במחלה א⁷ מהאדון כי אלו המאמרים אינם

מועלים⁸ אפילו לשעה, והסבה ראשונה כי המאמר האחד

הוא לאמיר עיסה, וגדלה שנאה שמקלקל את השורה,

והאחר⁹ הוא מאמר לרשיד על טפטיש מנצור¹⁰, ועוד

10

כי בשני מאמרים אינו כתוב קנוולמה¹¹ של עבדים שבאים

מן אלגרב, כי העיקר של בוחרה א¹¹ הוא על עבדים של גרב,

כי מחריב אנאם¹² באים אלא פעם אחד בשנה והוא חדש אלול,

כי כן מנהגם, אבל מן אלגרב שהוא אוג'ל באים בכל חדש

תמיד, כי בכל שנה וט חדשים שישבתי בבוחיירה לא נחסר

אלא מ' יום כי לא היתה בא שירה של ערביים מערב קטב¹³,

ומביאים עבדים בחילוף סוסים, ואנאם יוצאים מהבוחרה

ומוכרים אותם בבוחירה בעומה¹⁴, ולכן אדוני זמורי תכף

ומיד במחלה מהאדון ישלח מאמר כמו המאמר שהיא א¹⁴.

(4) = שחתם לאשתו זו את המכירה הזאת בתנאים אלה.

(1) = אין קץ, ישעיהו ט' ז'.

(2) גברא דכלא ביה, כרכא דכולא ביה, חולין נו' ב'.

(3) רמז לשיבות הבבליות העתיקות.

(4) מרגליתא דלית לה וכו', ירושלמי ברכות ריש פ"ט. (5) = איך.

(6) קצת ?

(7) = פקודות, הוראות. ועי' במכתב הרדב"ז שפרסמתי בקובץ החברה העברית

לחקירת א"י ועתיקותיה (ירושלים תרצ"ה) עמ' 315 : כתבנו מאמרים לאמין וכו'.

(7א) = במחילה. (8) = מועלים. (9) = והאחר.

(10) מאמר לרשיד בנוגע לחפוש אצל מנצור (בנעט) (11) = סדרי החוק.

(11א) מודיירה במצרים המערבית-צפונית. (12) = אינם.

(13) הקריאה מסופקת ואפשר אלי לקרא קעב. ואיני יודע אם זהו שם מקום

או שם שבט.

(14) = ⁴¹ בעצמה. שהיה.

- 20 בידי לגבות ממון המלך¹⁵, יר¹⁶ של עבדים שבאים מגרב על הקנון¹⁷ הקדום והוא מימה¹⁸ שבאים מין אלגרב ע' מיד¹⁹ ומסעיד²⁰ ס"ה ומצלחה ס' וט בע נ', כי כך הוא במאמר עלי. והמאמר יהיא²¹ לחנלס²², ובתוך המאמר יהיא כתוב פֶּוֹאֶה²³, כי אני בכל שבוע היתי הולך לפואה, והיתי לוקח בלעייאת על יד הקאדי שהיתי נותן לו י' מיד' על כל עבד ובהיות כי עבדו מחויב לגלות און האדון על יד²⁴ הוצרכתי להאריך מעט מזער כי אם היא²⁵ האדון שואל מאדוני ומורי חמך הוא יאמר מה הבאתי לכה"ר אפרים על ג' פעמים מעות ראשונה פרחים על יד אברהים ל.. ופב זרב דקרו²⁶ כג מתקל וג' מ קורונס²⁷ מלבד הנמיקא שלי והגאוס ומצרוך²⁸ ב' חמורים. ואם האדון אינו צריך אלה²⁹ שידעו הסוחרים שיש יהודי בבוחיירה בלבד די לו אלו המאמרים³⁰ כי בודי³¹ שאלתי וחקרתי שבן אל ק ס י ר יבוא³² בשורה רשונה³³ וכמעט יש ש' ראש³⁴, ולא יבא למצרים³⁵ בשום אופן בעולם, כי יש לו משפחה גדולה בבוחיירה. ואלו הדברים הם אמת ויציב אן להאריך אלה²⁹ אחלה לאל שיצילו מכל צר' וצוקה ויתנהו לחן בעני כל רואו נאום הצעיר יוסף ן עזרא
- ומענין³⁶ הצמוקים לא נמצא / בידי מעות לקחת לו כי ר' פנחס / הלך לאסכנד³⁷ כמו טו ימים / בשביל ספנת³⁸ החכם נ"ר שהביא / גופרית עפר וישיב ימים / אחדים ימכרו כל הצמוקים / אבל בא יום ר' כ"ז לחדש ספנה / אחד לאסכנד' וכתבתי לר' פנחס / ליקח לאדון כל צורכו עם כתב שלו
- 45 15) משמע שיצחק אשכנזי היה גם חוכר מסי הממשלה בגלילות ידועים ויוסף פקידו היה מאלה שטפלו בגביתם.
16) = ירצה, הכוונה. 17) = החוק. 18) = ממה.
19) = מאיאדי (Medin), מחצית דרהם-הכסף הישן.
20) = ומצעיד, מצרים העליונה. 21) = יהיה. 22) לא נתפרש לי.
23) Fuwa או Fuwa נמצאת מדרום לרשיד (Rosetta) בחבל הדלתה של הנילוס (ד"ר בראויר) ואניות הנילוס עננו בה.
24) צ"ל: על זה. 25) = היה.
26) = תקרו, זהב תקרו בטרופוליטניה. יש לציין שהקריאה מסופקת ואפשר אולי לקרא דהרור.
27) מ"ג קורונס, מטבעות. 28) מלים אלו לא נתפרשו לי.
29) = אלא. 30) המאמרים. 31) בודאי 32) = יבוא.
33) = ראשונה. 34) = שלש מאות ראש של עבדים. 35) = יבוא.
36) כתוב על הגליון. 37) = אסכנדריה, אלכסנדריה. 38) = ספינת.

ולבסוף הגני להוסיף קצת הערות ומלואים:

לעמ' 105. עבדים באשכנז, בראבי"ה, ובשאר ראשונים, ידובר בכמה מקומות על שפחות נכריות (עי' ח"ב עמ' 65, 416, 417, 456, 528), וכן בתוספות למו"ק כ"א א' ד"ה ואלו: „ויש בינינו עבדים ושפחות“, אבל נראה שאין הכוונה לקנויות קנין הגוף רק לשכירות לזמן קבוע. ואולם עי' בשבלי הלקט השלם סי' קי"ג בתשובות ר' אביגדור כ"ץ לר' צדקיה ב"ר בנימין הכותב כי חובת השביתה בשבת על העבד הוא דוקא „בנכרי שקנה גופו כגון אלו שקונין הסקלא בי גופן קנוי לו“ ולא בשכירי שנה או חודש. „ואמר רבינו שראה מעשה באשכנז שאפילו שפחה נכרית לתפור בחלוקה היתה נזהרת בשבת“ (שם). כן העירני פרופ' אפסטייצר על דברי הראב"ה כ"י סס"י תתק"ן: „וגם חקרתי וידעתי שנוהרות השפחות בטבילה“. הרי שפחות גויות המקפידות על שמירת המצות.

על עבדים באונגריא במאה הי"ג עי' באר זרוע ח"א סי' תשנ"ח: שפחה אחת היתה שייכת ליהודי והפקיעה עצמה ממנו ע"י זה „שהפילה עצמה בידי שר גדול שהיה משנה למלך ולא היה כח ביד היהודי להוציאה ממנו „ואחר כך כשראתה שהיו נוהגים בה מנהג הפקר ומכבידים עולה ברחה מן השר ליהודים... והיתה נטמנת עד שהביאה אצלי שני יהודים ומכרה לי“. ועי' במאמרו של Wellesz במאנאטשריפט לש' 1904 עמ' 449.

לעמ' 110. יש להזכיר שר"י אברבנאל שלח במתנה לאשתו של ר' יחיאל מפיוה „נערה בתולה, שתורה היא ונאמה, והיא שפחה מלומדת לעבוד“. (עי' אוצר נחמד ח"ב עמ' 69–70 במכתבו של אברבנאל).

לעמ' 112. יש להביא את השאלה שמצאתי בכ"י הגניזה בפאריס בספרית כ"ה 48 III D והיא מן המאה הי"ז: „ראובן מכר לשמעון שפחה אחת ואמר לו בעת המכירה אני מוכרה לך בכילי מונאיב¹ ואח"כ נמצאת שהיתה משוגעת מקדמת דנא וגם שהיתה תוגרמית, ובחוקי המלכות שנוטלים השפחה תוגרמית בלא כסף ובלא מחיר. ועתה אומר שמעון לראובן הרי שלך לפניך... וראובן טוען כבר פירשתי לך בכילי מונאיב וסברת וקבלת. ועוד כי שפחה זו מעולם לא היתה תוגרמית ואנוס הוא ועלילות דברים שמעלילים עליך התוגרמים...“.

לעמ' 118 הערה 183. הרה"ח עמנואל לאו כותב לי שהמלה קאטאנאש (Katanas) היא אונגארית ומשמעה צבאית.

לעמ' 122. בנוגע לסחר עבדים במאה הי"ז והי"ח אצל יהודי הולאנד יש להביא את נוסח הברכה הנמצאת ב„מאה ברכות“ (אמשטרדם תמ"ז) דף קפ"ד ע"ב על קניית עבד²: „כשקונה ישראל עבד צריך לברך עליו ויאמר המברך: רחום רחם וזכור אדון העבד הזה לשמוח במעשיו ולהשתעבד בו ובבניו אחריו כאמור והתנחלתם אותם לבניכם אחריכם לרשת אחוזה לעולם בהם תעבדו. ברוך אתה יי' הטוב והמטיב“. והברכה מתורגמת גם ללשון הספרדית³.

(1) את הפירוש של מונח תורכי זה אנו מוצאים בראש התשובה: „אם הכונה בדברים אלו של כילי מונאיב היא שבכל מין מום שימצא בה שלא יחזור לו“.

(2) העירני ע"ז מר.א.מ. הברמן.

(3) על מסחרם של יהודי הולאנד בעבדים עי' במפתח לספרו של H. Bloom, The economic activities of the Jews in Amsterdam

לאחרונה אביא עוד תעודה אחת משו"ת המב"ט ח"ב סי' ע"ח שענינה לא נתברר עוד כהוגן: „בפנינו בי"ד חותמי מטה העיד הישיש כ"ר אליה בר נחמיה נ"ע בתורת עדות... איך בעומדו בגואה⁴ ראה יהודי שבא שם והביא שבויים ערלים ממצרים, שמו מאיר אשכנזי, וספר לי שהיה הוא מתושבי קאפה⁵... ושהיה לו אח תלמיד שהיה לומד בישיבה של בריסק דליטה בארץ רוסיאה... וספר שספר לו עוד מאיר הנזכר שהוא נעשה שליח ממלך טאטאר למלך קראקא, והעיד כ"ר אליה הנז' שכ"ר מאיר הנז' הלך מגואה לדאכולא⁶ דרך ים הוא לבדו עם ערלים לעשות סחורה, ושמע שם מהיהודים שנהרג מאיר הנז' עם כל אנשי הספינה... כך הוצד בפנינו ביום ראשון ט"ו יום לחדש תמוז שנת השכ"ז ליצירה פה צפת"⁶.

וכדי לסיים בדבר טוב אזכיר, שאחד המשוררים והמתרגמים הקדמונים בספרד היה, מורע עבדים: „בין אלה שחברו שירים רבים והכניסו לתוכה כונות יפות ותרגמו את מבחר הספרות מעברית לערבית היה אבו סעיד פרג בן חסדאי ז"ל, אף על פי שהיה מגזע העבדים היה בן חורין במדעתו"⁷.

4) Goa, עיר בהודו.

5) היא תיאודוסיא אשר בקרים.

5א) ג"כ בהודו.

6) ע"י גמ"צ כץ, לקורות היהודים ברוסיא ופולין וליטא עמ' 52.

7) רמב"ע ב"שירת ישראל" עמ' ע"ז.